

Nordiska
ministerrådet

Ekonomisk utsatthet i alla åldrar

Ett nordiskt kunskapsunderlag
med nyckelbudskap och fokus
på jämställdhet

Innehåll

Bakgrund	3
Inledning	4
Barnfattigdom	7
Unga – likheter och skillnader i levnadsvillkor	11
Vuxnas utsatthet i arbetslivet	15
Äldre vuxna och pensionsklyftan	21
Ekonomiskt våld – ett allvarligt problem i alla åldrar	24
Summering och nyckelbudskap om ekonomisk utsatthet i Norden	29
Nyckelbudskap	31
Referenser	35
Om den här publikationen	39

Den här publikationen finns även som en webbtillgänglig online-version: <https://pub.norden.org/nord2024-005>

Foto: Martin Svalander/imagebank.sweden.se

Bakgrund

FN:s internationella toppmöte för kvinnors rättigheter, Commission on the Status of Women, CSW, samlar varje år FN:s medlemsländer för att sätta mål för det globala jämställdhetsarbetet och ta fram åtgärder för att främja jämställdhet. För 2024 är temat ekonomisk utsatthet och hur den ska motverkas för att nå egenmakt för kvinnor och flickor.^[1]

De nordiska länderna har samarbetat i över 40 år för att främja jämställdhet i alla delar av samhället och har viktig kunskap att bidra med. Detta kunskapsunderlag belyser ett urval av relevanta områden för 2024 års tema: Det beskriver ekonomisk utsatthet genom livets alla faser och visar på olika gruppers villkor genom intersektionella perspektiv. Det tar också upp ekonomiskt våld i olika former, konsekvenser för de utsatta och behov av stödstrukturer och sammanfattas med ett antal nyckelbudskap.

Underlaget är framtaget av Nordisk information för kunskap om kön, NIKK, ett samarbetsorgan under Nordiska ministerrådet. NIKK samlar in, analyserar och förmedlar kunskap om politik och praktik, fakta och forskning på jämställdhets- och LGBTI-området, med ett nordiskt och tvärsektorielt perspektiv.

1. UN Women:s formulering av det prioriterade temat: Accelerating the achievement of gender equality and the empowerment of all women and girls by addressing poverty and strengthening institutions and financing with a gender perspective. Review theme: Social protection systems, access to public services and sustainable infrastructure for gender equality and the empowerment of women and girls.

Foto: Mads Schmidt Rasmussen/norden.org

Inledning

Trots väl utbyggda välfärdssystem i Norden så är fattigdom ett växande problem. Fler nordbor lever idag i ekonomisk utsatthet, jämfört med tio år sedan, och i flera av de nordiska länderna har klyftorna mellan fattiga och rika ökat (Walker et al., 2022; Grunfelder et al., 2020; Egholt Søgaard et al., 2018). Att ett växande antal barn lever i fattigdom (Salonen et al., 2021) är särskilt allvarligt, liksom att många pensionärer, särskilt kvinnor (Andersson, 2023), lever i ekonomisk utsatthet.

Det krävs därför att människors hela livslopp beaktas, från barndom, genom livet som ungdom och vuxen till ålderdomens pension, för att fattigdom kraftfullt ska kunna bekämpas. Det finns också behov av att se till fler perspektiv än ålder: Att använda intersektionella analyser för att förstå hur ekonomisk utsatthet påverkar livet för olika grupper. Intersektionella perspektiv innebär att analysera hur olika former av identiteter och förtryck samspekar och påverkar varandra (Crenshaw, 1989).

Absolut och relativ fattigdom

De nordiska länderna har historiskt sett haft relativt starka sociala skyddsnät, hög levnadsstandard och generellt relativt låga nivåer av fattigdom jämfört med många andra delar av världen. Norden har fortsatt låga nivåer av *absolut* fattigdom, vilket innebär att andelen människor som lever under den internationella fattigdomströskeln är liten (se till exempel SCB, 2023).

Däremot finns det växande utmaningar relaterade till *relativ* fattigdom och ekonomisk ojämlikhet. EU:s definition av relativ fattigdom är den som främst används i Norden och innebär att en person har en inkomst efter skatt som underskrider 60 procent av landets medianinkomst. Coronapandemin och den stigande inflationen har påverkat många, och de som redan tidigare levde med små marginaler är mest utsatta (Walker et al., 2022).

Förändringar i arbetsmarknaden, teknologisk utveckling, en åldrande befolkning och migration har påverkat inkomstfördelningen och arbetsvillkoren i regionen, och leder till utmaningar för välfärden. Den könssegregerade arbetsmarknaden, lönegapet mellan män och kvinnor och det traditionellt ojämsställda omsorgsansvaret gör det viktigt att belysa frågor om ekonomisk ojämlikhet ur genusperspektiv med intersektionell ansats (Young Håkansson et al., 2022).

Fler kvinnor lever i relativ fattigdom

Kvinnor är överrepresenterade inom den grupp som lever i relativ fattigdom och löper generellt en högre risk att hamna i fattigdom än vad män gör. Det finns flera strukturella förklaringar till att mäns ekonomi gynnas och kvinnors ekonomi missgynnas. Överlag är kvinnors genomsnittliga disponibla inkomst betydligt lägre än männens, cirka tre fjärdedelar av männens. Den disponibla inkomsten baseras på inkomster från arbete, bidrag och kapital minus skatter. Män äger i genomsnitt mer kapital än kvinnor. Kvinnors lägre inkomster förklaras också av att kvinnor i högre utsträckning står utanför arbetsmarknaden, arbetar deltid och i låglöneyrken. Kvinnor tar också ut mer föräldraledighet, studerar under längre tid och har högre sjukfrånvaro än män (Jämställdhetsmyndigheten, 2023; Bufdir, 2023a).

Våld i relation till ekonomisk utsatthet

Det är även angeläget att lyfta våld i relation till ekonomisk utsatthet. Även om långt ifrån alla som lever i ekonomisk utsatthet utsätts för våld, så är våld närvarande och har lett till fattigdom för många av de mest ekonomiskt utsatta grupperna. Bland bostadslösa barn till ensamstående mammor är våld i hemmet den vanligaste orsaken till bostadslösheten (Samzelius, 2017). Ekonomiskt våld är ett effektivt sätt att både kontrollera någon och försätta personen i ekonomisk utsatthet (Kaittila et al., 2022). Våld och hot om våld är också vanliga metoder för att kontrollera utsatta migrantarbetare på den utbredda informella arbetsmarknaden i Norden (Scholtz et al. 2023).

EXEMPEL FRÅN REGIONEN

Livslång ekonomi är ett kostnadsfritt utbildningsmaterial i privatekonomi och juridik, framtaget av Fredrika Bremer-förbundet. Utbildningen består av filmer om privatekonomi, relationer, föräldraskap och arbetslivet som tittaren kan se ensam, tillsammans med vänner eller i en förening.

Inkomstgapet mellan kvinnor och män är i stort sett oförändrat sedan 1995. Kvinnors livslånga ekonomi påverkas av att män inte tar ut halva föräldraledigheten, av att kvinnor i större utsträckning arbetar deltid och av att män har högre kapitalinkomster än kvinnor. Även om dessa skillnader existerar på grund av strukturell ojämställdhet och kräver strukturell förändring vill Fredrika Bremer-förbundet också ge kvinnor en verktygslåda till att ta makten över sina egna liv.

Foto: Ann-Sofi Rosenkvist/imagebank.sweden.se

Barnfattigdom

I flera rapporter som behandlar barnfattigdom framgår det tydligt att de främsta riskgrupperna för att växa upp i ekonomiskt knappa förhållanden i Norden är barn till ensamstående mödrar och barn med utlandsfödda föräldrar. Detta är faktorer som var för sig ökar risken för att barn tvingas leva under svåra ekonomiska förhållanden. Dessa faktorer förstärker varandra när de förekommer tillsammans och ett tydligt mönster av ojämlika ekonomiska villkor framträder. En svensk rapport visar till exempel att mer än hälften av alla barn - 53,4 procent - som har en ensamstående förälder med utländsk bakgrund levde i ekonomisk utsatthet, jämfört med endast 2 procent av barnen med två föräldrar som är födda i Sverige (Salonen et al., 2021). Att växa upp i fattigdom har en starkt negativ inverkan på barns möjligheter att tillgodogöra sig sina rättigheter och till goda livschanser.

Flera dimensioner av fattigdom

Föräldrarnas utbildningsbakgrund, ekonomi, boendeförhållanden, fysiska och psykiska hälsa, förhållande till missbruk och anknytning till arbetsmarknaden påverkar alla barns levnadsvillkor och livschanser. Barn som växer upp i fattiga familjer upplever ofta negativa konsekvenser inom ovanstående områden. Det finns också en risk att barn som växer upp i fattiga familjer hamnar i låginkomstgruppen som vuxna, och att fattigdom därmed går i arv. Tidigare har fokus främst varit på materiella aspekter av barnfattigdom, men forskningen är enig om att fler dimensioner måste beaktas, då många av livets dimensioner påverkas av en uppväxt i fattigdom (se till exempel Hyggen et al., 2018).

Det norska Barn- ungdoms- och familjedirektoratet listar några av de främsta (Bufdir, 2023):

- **Boende:** Barn som lever i fattiga familjer löper större risk än andra att behöva flytta från sitt bostadsområde. Deras bostäder är ofta sämre och trängre än andras.
- **Hälsa:** Att leva i fattigdom kan leda till försämrad hälsa och livskvalitet. Barn som lever i fattiga familjer löper större risk att drabbas av både fysiska och psykiska hälsoproblem på kort och lång sikt. Det finns sociala ojämlikheter relaterade till upplevelsen av vad man klarar av att hantera, socialt stöd, stress och ensamhet. Barn i familjer med dålig ekonomi kan uppleva en hög grad av ångest som påverkar det dagliga livet. Dålig ekonomi kan också orsaka konflikter i familjen och påverka föräldrarnas psykiska hälsa.
- **Skola:** Skolan är en viktig arena för barns uppväxt och ska ge lika möjligheter till lärande och utveckling för alla barn. Skolan anses vara ett viktigt verktyg för att förhindra att fattigdomen fortsätter när barnen blir vuxna. Samtidigt kan barn som växer upp i fattigdom möta flera hinder på vägen mot att slutföra sin utbildning. Trots principen om kostnadsfri utbildning påverkas till exempel deltagande i aktiviteter av begränsade ekonomiska resurser. Detta kan i sin tur påverka elevens sociala inkludering och välbefinnande. Barn som lever i fattiga familjer kan känna oro för både sina föräldrar och sig själva, vilket kan leda till koncentrationssvårigheter och sämre skolresultat. Vissa barn får inte heller det stöd de behöver med sitt skolarbete hemifrån.
- **Sociala gemenskaper:** Ensamhet och känslor av utanförskap kan vara en konsekvens av fattigdom. Allt fler barn och ungdomar känner sig marginaliserade på grund av dålig ekonomi. Ungdomar från fattiga familjer saknar oftare nära vänner än andra och är också mer utsatta för mobbning.
- **Fritidsaktiviteter:** Barn som lever i familjer med dålig ekonomi deltar mer sällan i organiserade fritidsaktiviteter än andra barn. Det innebär att de går miste om en viktig, hälsofrämjande arena för barn och ungdomar där de kan träffa andra och utvecklas.
- **Risk för fortsatt fattigdom:** Att leva i fattigdom som barn kan få konsekvenser också för framtida möjligheter. Barn som växer upp i låginkomsthushåll har en högre risk att själva hamna i låginkomstgruppen när de blir vuxna.

Våld i nära relationer – en vanlig orsak till hemlöshet bland barn

Barn- ungdoms- och familjedirektoratets lista synliggör konsekvenser av fattigdom. Rädda barnen har tagit fram en rapport (Samzelius, 2017) som tillför ytterligare dimensioner och har en annan utgångspunkt: fattigdom, med särskilt fokus på hemlöshet, som en konsekvens av våld.

Rapporten visar att samma grupper av barn som löper störst risk att växa upp i fattigdom i Sverige även löper störst risk att bli hemlösa – barn till ensamstående mammor och utlandsfödda föräldrar. Osäkra boendesituationer är i allt större utsträckning både en konsekvens av ekonomisk utsatthet och en orsak till att barn växer upp i fattigdom. Kvinnojourer och andra civilsamhällesorganisationer vittnar också om en trend där fler barn och mammor som varit offer för våld i nära relationer blir utestängda från bostadsmarknaden efter att ha tillbringat tid på kvinnojourer eller i skyddat boende.

Bland familjer med en ensamstående mamma var våld i nära relationer den vanligaste orsaken till bostadslösheten. Flera familjer hade först bott på skyddat boende och sedan antingen blivit placerade i en tillfällig bostad i socialtjänstens regi eller på vandrarhem/hotellhem. I en tidigare kartläggning gjord i Stockholms stad framgick det att 19 procent av hushållen var hemlösa på grund av våld i nära relationer. Bostadslösheten ökar även bland nyanlända barnfamiljer där föräldrarna fortfarande är i etableringsprocessen eller har osäkra anställningar. Det kan handla om familjer som först bott hos släktingar eller vänner genom eget ordnat boende eller familjer som endast fått korttidskontrakt när de blivit kommunplacerade (Samzelius, 2017).

VAD SÄGER BARNKONVENTIONEN?

Barnkonventionen är tydlig med att alla barn har rätt till den levnadsstandard som krävs för deras fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling. Föräldrarna har huvudansvaret för att säkerställa de levnadsvillkor som är nödvändiga för barns utveckling. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att konventionen också är tydlig med att detta måste ske inom ramen för föräldrarnas förmåga och ekonomiska resurser. Konventionsstaten har också ett ansvar att i enlighet med nationella förhållanden och inom ramen för sina resurser vidta lämpliga åtgärder för att bistå föräldrar och andra som är ansvariga för barnet att genomföra denna rätt. Vid behov ska staten tillhandahålla materiellt bistånd och stödprogram, särskilt i fråga om mat, kläder och bostad.

Foto: Unsplash.com

Unga – likheter och skillnader i levnadsvillkor

Att leva med låg ekonomisk standard påverkar ungas levnadsvillkor negativt, med risk för sämre fysisk och psykisk hälsa, trångboddhet, sämre studieresultat och ökad risk för arbetslöshet (Forte 2018; UNICEF 2016). Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) visar att det finns stora skillnader i ungas ekonomiska levnadsvillkor. Unga som är utrikes födda eller som har någon funktionsnedsättning har betydligt sämre ekonomiska levnadsvillkor än andra unga. Det handlar om allt från att klara löpande utgifter för mat, hyra och räkningar till att etablera sig på arbetsmarknaden.

Rapporten visar att var fjärde ung i åldern 20–24 år levde med låg ekonomisk standard år 2019. För utrikes födda är andelen ännu högre, 40 procent jämfört med 22 procent bland inrikes födda. Det är också betydligt vanligare att utrikes födda unga får ekonomiskt bistånd. En oroande utveckling i Sverige är det ökande antalet unga som har skulder hos Kronofogden och som ansökt om skuldsanering, samt antalet unga som hotas av vräkning och som blir vräkta (Thornström & Helsing, 2022).

Utrikes födda, personer med funktionsnedsättningar och LGBTI-personer har svårare levnadsvillkor

Unga är en heterogen grupp och det finns stora skillnader inom gruppen. Unga som tillhör minoriteter, till exempel unga som är utrikes födda, har funktionsnedsättningar och unga LGBTI-personer, har svårare levnadsvillkor än unga som tillhör majoritetsbefolkningen. I rapporten *Ung idag 2022: Ungas försörjning och ekonomiska levnadsvillkor* presenteras resultat utifrån den nationella ungdomsenkäten i Sverige, som går ut till unga i åldersgruppen 16–25 år vart tredje år. Den senaste undersökningen genomfördes våren 2021, då enkäter skickades ut till ett obundet slumpmässigt urval av 12 000 unga. Resultaten är generaliserbara till gruppen unga i stort (Thornström & Helsing,

2022) och några av resultaten är:

- **22,4 procent** av de unga uppger att de är missnöjda med sin ekonomi, andelen har inte förändrats jämfört med 2018. Andelen är högre bland tjejer än bland killar, bland unga i åldrarna 20–25 år, bland utrikes födda unga samt bland unga med funktionsnedsättning.
- **48,2 procent** av de unga uppger hade fått ekonomisk hjälp av föräldrar eller närstående någon gång under det senaste året. Andelen är högre bland utrikes födda unga, samt bland unga med funktionsnedsättning. Omkring tre av tio bland utrikes födda unga eller unga med funktionsnedsättning har fått ekonomisk hjälp av föräldrar eller närstående flera gånger under det senaste året.
- **6 procent** uppger att de inte har möjlighet att få ekonomisk hjälp av föräldrar eller närstående. Andelen är högre bland utrikes födda unga.

Unga behöver trygga anställningar

Det är vanligare att unga har tidsbegränsade anställningar än andra åldersgrupper. Under 2020 hade mer än hälften av anställda unga svenskar i åldern 15–24 år en tidsbegränsad anställning. Andelen är högre bland tjejer jämfört med killar. Det är också vanligt att unga, framför allt tjejer, arbetar deltid. Här blir intersektionen, skärningspunkten mellan ålder och kön tydlig. Den synliggör också hur den könssegregerade arbetsmarknaden påverkar, liksom de villkor som nyetablerade på arbetsmarknaden ofta möter. För unga som arbetar för att försörja sig kan sådana anställningar innebära en otrygg ekonomisk situation. En studie av ungas attityder och värderingar visar att unga själva prioriterar förutsägbarhet och trygghet i sin anställning (MUCF, 2019). Nästan alla unga tycker att det är viktigt att ett arbete har bra arbetsmiljö och arbetsvillkor. Det är en av de viktigaste aspekterna för att unga ska vara intresserade av ett arbete.

Nordisk forskning visar också att osäkra anställningar påverkar ungas hälsa. Unga människor är särskilt utsatta för hälsoproblem när de är arbetslösa eller arbetar under otrygga förhållanden. Aktiva arbetsmarknads- och utbildningsprogram, inkluderande socialförsäkringsåtgärder, förbättrade arbetsvillkor och riktade hälsoprogram är viktiga för att åtgärda denna sårbarhet (Randell, 2023; Vancea & Utzet, 2017).

Arbetslöshet är kopplat till en ökad risk för psykiska problem, inklusive depression och ångest, bland unga vuxna. Även otrygga anställningsförhållanden är

kopplade till psykisk hälsa och unga arbetstagare med osäkra anställningsvillkor har en ökad risk för psykiska problem och sämre psykisk hälsa jämfört med de som har mer stabila anställningar. Studier visar att ogynnsam arbetsmiljö, hög arbetsrelaterad stress, hög arbetsbelastning och brist på stöd från arbetsgivaren kan påverka den psykiska hälsan negativt (Randell, 2023).

Nätverk och kontakter viktigt – och ojämnt fördelat

Nätverk och egna kontakter spelar en stor roll för att unga ska få jobb. Fyra av tio i åldern 16–25 år i Sverige uppger att de fått sitt nuvarande arbete genom personer de känner. I åldersgruppen har 74,4 procent erfarenhet av sommarjobb, som är många ungas första steg på arbetsmarknaden, men andelen är lägre bland utrikes födda. Det är en betydligt högre andel utrikes födda som svarar att de sökt sommarjobb, men att de aldrig fått något. Det är även en lägre andel unga med funktionsnedsättning som haft sommarjobb, och en större andel bland dessa unga som aldrig sökt sommarjobb. För att utjämna sådan ojämlikhet kan vissa grupper av unga behöva stöd för att få möjlighet till arbete, och till de viktiga erfarenheter och kontakter som exempelvis sommarjobb ger. MUCF, bedömer därför att det är positivt om långsiktiga satsningar på sommarjobb särskilt riktas till unga som varken arbetar eller studerar samt unga i områden med socioekonomiska utmaningar (Thornström & Helsing, 2022).

Många unga har inte råd med fritidsaktiviteter

Det är viktigt att säkra ungas tillgång till meningsfulla och utvecklande fritidsaktiviteter. Till exempel visar en dansk studie att fritidsaktiviteter under tonåren är viktigt för att unga ska utveckla en stabil anknytning till arbetsmarknaden i vuxenlivet (Just-Noerregaard et al., 2021). Ekonomi är ett av de hinder som en stor andel unga upplever för att delta i fritidsaktiviteter. Var tredje ung i åldern 16–25 år i Sverige uppger att de avstått från fritidsaktivitet för att den kostat för mycket (Thornström & Helsing, 2022). Bland unga i socioekonomiskt utsatta områden, unga som är utrikes födda och unga med funktionsnedsättningar är andelen högre. Ungas med funktionsnedsättningar är ett exempel där möjligheterna till en meningsfull fritid kan vara beroende av möjligheter att bekosta de hjälpmedel som behövs för att utöva fritidsaktiviteter. Fyra av tio unga med funktionsnedsättning uppger att de avstått från fritidsaktivitet år 2021. När andelen minskat bland unga utan funktionsnedsättning har den däremot inte förändrats för denna grupp unga (Thornström & Helsing, 2022).

EXEMPEL FRÅN REGIONEN

Norge och Island har på olika sätt arbetat med att utjämna ojämlikhet kopplat till ungas tillgång till fritidsaktiviteter. I Island finns subventionerade så kallade *fritidskort* för att ge fler barn och unga möjlighet att delta i fritidsaktiviteter och föreningsliv. De kan användas valfritt inom kultur, idrott eller annan fritidsverksamhet som godkänts av kommunen (Reykjavik kommun, 2023). I Reykjavik finns dessutom ett riktat stöd till socialt eller ekonomiskt missgynnade familjer för att subventionera barnens fritidsaktiviteter. I Sverige utreds frågan om ett liknande fritidskort.

I Norge var en av huvudprioriteringarna för regeringen i statsbudgeten för 2020 att fler barn skulle delta i fritidsaktiviteter och medel avsattes till ett försök med fritidskort som skulle täcka avgifter till organiserade fritidsaktiviteter för barn i åldrarna 6–18 år (Prop. 1 S, 2020). En kartläggning av omfattningen av fritidskort i norska kommuner visar på generellt goda erfarenheter, men också på utmaningar och viktiga förutsättningar för att sådana satsningar ska vara framgångsrika (Arnesen et al., 2021). Norska regeringen har beslutat om att inte fortsätta satsningen på ett nationellt fritidskort. Arbetet med att göra fritidsaktiviteter mer tillgängliga för alla barn fortsätter, men andra former av åtgärder kommer att prioriteras, så som att göra det möjligt för kommuner att söka bidrag för att täcka deltagaravgifter för fritidsaktiviteter för barn och unga.

Foto: Yadid Levy/norden.org

Vuxnas utsatthet i arbetslivet

Arbetslivet och välfärden står inför utmaningar relaterade till teknologisk förändring, demografisk utveckling och regionala skillnader. Det handlar bland annat om migration och förändringar i befolkningsstrukturen, med en åldrande befolkning och ett ökande behov av sjukvård och äldreomsorg. Det påverkar finansieringen, där allt färre behöver försörja allt fler, och väcker frågor om vilka som ska göra jobbet och under vilka villkor. Arbetsmarknadens organisering, utbud och efterfrågan på arbetskraft samt arbetsvillkor och frågor kring kompetensförsörjning är några centrala aspekter (Young Håkansson et al., 2022).

Nordens arbetsmarknad är starkt segregerad

Många samhällsbärande branscher, som vård, skola, omsorg och service, är starkt kvinnodominerade och inom dem arbetar en hög andel personer med etnisk minoritetsbakgrund. Många yrken inom dessa branscher präglas av låga löner och osäkra anställningsvillkor. Den nordiska arbetsmarknaden är tydligt könssegregerad. Kvinnor och män arbetar i hög utsträckning i olika sektorer och yrken, och det finns tydliga skillnader i anställningsvillkor och inkomster. Kvinnor har lägre lön, arbetar oftare deltid och har oftare tillfälliga anställningar. De är också mer beroende av sin lön, eftersom de har mindre kapital. Den könssegrerade arbetsmarknaden handlar givetvis om kön, men också om klass, och klassfrågan har i hög grad etniska förtecken i stora delar av Norden (Young Håkansson et al., 2022).

Osakliga löneskillnader är fortsatt ett allvarligt jämställdhetsproblem i hela Norden (Måwe, 2019). Till exempel visar en studie från danska Vive att kvinnors timlön är 14,4 procent lägre än männens. Enligt Vive kan 85 procent av denna löneskillnad förklaras av erfarenhet, frånvaro och den könsuppdelade arbetsmarknaden, medan 15 procent av löneskillnaden mellan kvinnors och mäns timlöner inte kan förklaras. Studien visar också att om inte danska kvinnor i genomsnitt hade en högre utbildning än danska män, skulle löneskillnaden ha

varit ännu större (Albæk et al., 2019).

Osakliga löneskillnader finns inte bara baserat på kön, utan även utifrån etnicitet. Till exempel visar forskning att utrikes födda har lägre lön, även de som kommit till Norden som barn och har lika hög utbildning som inrikes födda (Katz & Österberg, 2013). Det skiljer också stort beroende på vilken del av världen man har ursprung i. En rapport visar att det finns en stor löneskillnad mellan afrosvenskar och den övriga befolkningen. Löneskillnaden är störst i den privata sektorn: personer födda i subsahariska Afrika har 25 procent lägre lön än befolkningen i övrigt och afrosvenskar som är födda i Sverige med minst en förälder född i Afrika söder om Sahara har 36 procent lägre lön än befolkningen i övrigt. Även när man kontrollerar för skillnader i utbildningsnivå, anställningssektor och ålder finns en betydande löneskillnad mellan afrosvenskar och den övriga befolkningen (Wolgast et al., 2021).

Bland gruppen utrikes födda kvinnor finns det en relativt hög andel som totalt sett står långt från arbetsmarknaden, något som är uppmärksammat i hela Norden (se till exempel Sigurjónsdóttir et al., 2018; Bufdir, 2023b; THL, 2023). Exempelvis bor det drygt en miljon utrikes födda kvinnor i Sverige, och av dem var 133 300 arbetslösa och 187 700 registrerade som utanför arbetskraften 2021 (Jämställdhetsmyndigheten, 2022). Det saknas i dagsläget tillräcklig forskning om varför en del grupper av utrikes födda kvinnor står längre från arbetsmarknaden, men ett antal generella förklaringar kan identifieras (Jämställdhetsmyndigheten, 2022). Några av dem är:

- diskriminering på grund av kön och etnicitet
- svårt att uppfylla arbetsmarknadens krav på goda kunskaper i det nordiska språket och formell utbildning
- utrikes födda kvinnor får mindre stöd och färre insatser än utrikes födda män av ansvariga myndigheter
- omsorgsansvaret för barn och familj vilar tungt på kvinnorna och leder till ett ojämnt uttag av föräldrapenningdagar
- migrationsrelaterad ohälsa

Forskning visar också att de etniska klyftorna inte bara finns på arbetsmarknadsnivå och vid inträdet i arbetslivet, utan även gällande anställningsvillkor och, som tidigare nämnts, löner. Utrikes födda är överrepresenterade i arbeten med osäkra arbetsvillkor, korttidsanställningar,

deltidsarbete och oreglerade arbetsförhållanden. Även när det gäller anställningsvillkor är könsskillnaderna påtagliga, där kvinnor med rötter i länder utanför Europa är överrepresenterade bland dem som har osäkra anställningar (De los Reyes, 2008; Bufdir, 2023b). Förekomsten av osäkra anställningsvillkor skapar vitt skilda förutsättningar för olika grupper av anställda.

Kopplingen mellan arbetsliv och utbildning

De nya sätten att organisera arbete, där kraven på en mer flexibel arbetskraft ständigt ökar, samverkar med förändringar av kraven på vad utbildningsväsendet ska åstadkomma. Det finns en stark uppdelning på arbetsmarknaden där män och kvinnor till stora delar befinner sig i olika branscher och på olika positioner. Detta motsvaras till stora delar av fördelningen av elever i olika inriktningar inom utbildningssystemet. Utbildningssystemens differentiering resulterar i att befolkningen delas upp, eller delar upp sig, i flera näst intill uteslutande parallella spår baserat på kön (se till exempel Jansson & Sand, 2020; Simonsson, 2022; Mellén, 2021). Utbildningssystem kan på detta sätt sägas återskapa ojämlikheter och strukturer i samhället, inte minst på arbetsmarknaden, utifrån bland annat kön och klass.

När utbildning alltmer fokuserar på individens lärande för den egna anställningsbarheten finns risker att strukturella skillnader mellan exempelvis män och kvinnor, utifrån social bakgrund och migrantbakgrund döljs, och samtidigt genererar större negativa konsekvenser för olika grupper i samhället. Därmed kan ojämlikheten i arbetslivet, och de därtill kopplade utbildningssystemen, förstärkas.

Skuggsamhället: Den informella arbetsmarknaden

Migrantarbetare är en betydelsefull källa till arbetskraft för flera sektorer i de nordiska länderna. Samtidigt har arbetsvillkoren för många blivit mer osäkra, tillfälliga och flexibla, vilket påverkar de lågkvalificerade och lågavlönade sektorer där många migranter arbetar (Doellgast et al., 2018). Även om de nordiska länderna är välkända för sina välfärdssystem, jämställdhet och goda arbetsvillkor, visar forskning att migrantarbetare utnyttjas i Norden inom arbetsintensiva sektorer som bygg, hotell- och restaurang, tjänster, logistik och transport samt trädgårdsodling och jordbruk (Schoultz et al., 2023). Den utbredda arbetslivskriminaliteten i Norden påverkar arbetstagare, företag och i förlängningen hela samhället. Inte minst innebär den att många migrerande arbetare som bor och arbetar i Norden lever i allvarlig ekonomisk utsatthet och

ofta står helt utanför välfärds- och andra trygghetssystem. Utrikes födda kvinnor som kommer till Norden som migrantarbetare är ofta i en särskilt utsatt situation (Sigurjónsdóttir et al., 2018).

Ett kontinuum av utnyttjande och brott

Utnyttjande av arbetskraft kan beskrivas som ett kontinuum som sträcker sig från allvarliga, kriminaliserade metoder, som trafficking, till andra former av exploatering och brott mot arbetsrätten (se till exempel Ollus & Jokinen, 2013). Det handlar ofta om bedrägeri eller påtryckningar när det gäller arbetsvillkor, boende, underbetalning, väldigt långa arbetstider, för liten eller ingen lön och hot om våld eller annan bestraffning. Ofta möjliggörs utnyttjandet av migrantarbetarnas ofta utsatta position. Arbetstagare kan vara omedvetna om sina rättigheter eller om var de kan söka hjälp. De kan stå i skuld till arbetsgivaren för kostnaden för sin resa eller på andra sätt vara utlämnade till arbetsgivare för att de kontrollerar arbetstagarnas uppehålls- och arbetstillstånd (Schoultz et al. 2023).

De nordiska länderna har olika nationella strategier för att motverka exploatering av migrerande arbetstagare, till exempel handlingsplaner och lagar mot människohandel och människoexploatering, och samarbeten mellan flera myndigheter för att bekämpa exploatering av migrerande arbetstagare. Anti-traffickinglagar, som inkluderar arbetsrelaterad trafficking, har funnits i Norden sedan början av 2000-talet. Samtidigt visar forskning att det i Norden, med undantag för Finland, har förekommit mycket få fällande domar för människohandel för tvångsarbete och andra former av arbetskraftsexploatering (Schoultz et al. 2023).

Vem ses som offer för arbetskraftsexploatering?

En studie som jämför och analyserar domar om människohandel för arbetskraftsexploatering i nordiska länderna visar att definitionerna för vem som kan anses vara ett offer för arbetskraftsexploatering skiljer sig åt mellan länderna och att snäva föreställningar om "det ideala offret" kan osynliggöra utsattas situation (Schoultz et al. 2023). De undersökta rättsfallen visar att Finland, som har det största antalet brottmål om arbetskraftsexploatering och det största antalet fällande domar för människohandel för tvångsarbete, har utvecklat en mer omfattande rättslig förståelse av arbetskraftsexploatering. Norsk rättspraxis har utvecklats på ett liknande sätt under de senaste åren. I Sverige, där det inte hade väckts ett enda åtal för människohandel för tvångsarbete sedan 2012 fram till ett fall som ledde till frikännande dom 2022, är de rättsliga konstruktionerna av ett icke-offer (inte tillräckligt sårbart eller inte

trovärdigt) mer dominerande än de som fokuserar på det sårbara, lurade och exploaterade offret. Slutligen har Danmark, utan en enda fällande dom för människohandel för tvångsarbete, den snävaste förståelsen av vad som utgör ett offer för arbetskraftsexploatering. Danmark rör sig dock i samma riktning som Sverige, med en lag om människoexploatering som trädde i kraft i juni 2022 (Schoultz et al. 2023). Island ingick inte i denna studies material.

EXEMPEL FRÅN REGIONEN

Finlands nationella handlingsplan för arbetet mot människohandel främjar avslöjande av människohandel, effektiviserar förverkligande av straffrättsligt ansvar och syftar tydligt till att förbättra ställningen för offer för människohandel. Handlingsplanen grundar sig på fem strategiska mål och innehåller 55 konkreta åtgärder. Målet är att genomföra handlingsplanen mellan 2021 och 2023. Handlingsplanen togs fram genom en rad tvärvetenskapliga workshops med omkring 130 deltagare, däribland överlevare av människohandel och yrkesverksamma experter med erfarenhet, organisationer från det civila samhället och professionella nätverk, i syfte att samla in ytterligare information för att få en heltäckande bild av utmaningarna och perspektiven för dess utveckling.

Handlingsplanen betonar vikten av ett integrerat och intensifierat samarbete med det civila samhället samt belyser behovet av samverkan mellan anti-traffickingåtgärder med analys-, bedömnings- och forskningsverksamhet. År 2020 anslog Finlands regering 1,1 miljoner euro till stöd och skydd av offer för människohandel, vilket är långt mycket mer än i något annat nordiskt land.

Finland har även en oberoende nationell rapportör med ansvar för frågorna. Den utsågs 2009, är en del av Diskrimineringsombudsmannen och har ansvaret för att granska och övervaka det finska arbetet i frågor om människohandel för att säkerställa att Finland följer sina internationella åtaganden samt lever upp nationell lagstiftning utifrån ett rättighetsperspektiv. Rapportören kan bland annat ingripa och lämna synpunkter för att ändra lagstiftningen. Genom sitt oberoende har

rapportören tillgång till de högsta politiska nivåerna och är inte bunden till någon myndighet.

Foto: Maud Lervik/Norden.org

Äldre vuxna och pensionsklyftan

Alla de nordiska länderna har en hög sysselsättningsgrad bland kvinnor och rankas ofta bland de mest jämställda länderna i världen. Ändå finns det en klyfta mellan kvinnors och mäns pensioner i alla dessa länder. De ojämställda löneskillnaderna och arbetsvillkoren återspeglas också i att kvinnor får lägre pensioner. Detta leder till att kvinnor löper större risk att drabbas av fattigdom än män och att kvinnors möjligheter att försörja sig själva efter att pensionen minskar.

Pensionsklyftan mellan män och kvinnor varierar stort i Norden

Storleken på pensionsklyftan mellan könen varierar avsevärt mellan 28 procent i Sverige och 5 procent på Island. Den främsta förklaringen till pensionsgapet mellan könen i alla de nordiska länderna är skillnader i arbetskraftsdeltagande mellan kvinnor och män, ojämlik fördelning av betalt och obetalt arbete samt löneskillnader. Dessa skillnader förklarar dock inte varför pensionsgapet mellan könen varierar kraftigt mellan de nordiska länderna. Den förklarande faktorn är snarare de olika utformningarna av de nordiska pensionssystemen.

Huvudskillnaden går mellan system som huvudsakligen är inkomstbaserade, såsom systemen i Finland, Norge och Sverige å ena sidan, och systemen i Danmark och Island å andra sidan, där hela eller en stor del av den allmänna pensionen inte är inkomstfinansierad (Andersson, 2023).

Det finns även stora skillnader i pension mellan de som har invandrat till Norden och de som är födda i Norden. En studie visar till exempel att i Danmark och Sverige är fattigdomsnivåerna mycket högre bland invandrare än bland infödda i den äldre befolkningen (Gustafsson et.al, 2022). Förutom att utrikes födda ofta har färre år på sig att tjäna in pension och har lägre inkomster än inrikes födda, så betalas de högsta icke inkomstfinansierade förmånerna också bara ut till

personer som har bott många år i landet, vilket resulterar i lägre förmånsnivåer för den som invandrat till Norden i vuxen ålder.

Här sammanfattas några viktiga slutsatser från den nordiska rapporten *Gender-equal pensions in the Nordics* (Andersson, 2023):

- **Icke inkomstfinansierade förmåner minskar pensionsgapet mellan könen**
Icke inkomstfinansierade förmåner minskar pensionsgapet mellan könen i alla de nordiska länderna. Dessutom finns det ett samband mellan storleken på den icke inkomstfinansierade förmånen och antalet kvinnor över 65 år som riskerar fattigdom. Pensionsklyftan mellan könen är betydligt lägre i Danmark och Island, där en större andel av den totala pensionen kommer från icke inkomstfinansierade förmåner jämfört med de andra nordiska länderna.
- **Att kompenseras för omsorgsarbete är särskilt viktigt i inkomstbaserade system**
I synnerhet i system där kopplingen mellan inkomster och framtida pension är stark kan karriäravbrott eller arbetstidsförkortning, som är vanligare bland kvinnor, påverka pensionerna avsevärt. Kvinnor kan kompenseras genom pensionskrediter för inkomstbortfall som beror på omständigheter som barnomsorg. Alla de nordiska länderna erbjuder någon form av kompensation för omsorgsarbete, även om kompensationsnivån skiljer sig åt.
- **Åtgärder riktade mot ensamhushåll och efterlevandepensioner är mer i linje med den nordiska modellen än pensionsdelning**
Olika former av pensionsdelning mellan makar skulle minska pensionsgapet mellan könen. Denna strategi används i andra europeiska länder och OECD-länder men endast i liten utsträckning i de nordiska länderna. En förklaring till detta är risken för att förstärka traditionella könsroller där kvinnor är beroende av män, något som de nordiska länderna har arbetat aktivt för att eliminera. Det finns dock rättigheter för makar som fortfarande spelar en viktig roll i de flesta nordiska pensionssystem, nämligen efterlevandepensioner.

EXEMPEL FRÅN REGIONEN

Danmark och Island har betydligt lägre pensionsklyfta mellan könen än de övriga nordiska länderna. Gemensamt för Danmark och Island är att de har grundpensioner som betalas ut till alla pensionärer, till skillnad från de övriga nordiska länderna. Nivån på grundpensionen är densamma för alla men minskas med hänsyn till andra inkomstkällor som lön, inkomst från kapitalvinst och i vissa fall tjänstepension och privat pension. Grundpensionen utgör den största andelen av den allmänna pensionen för danskar och islänningar. I båda länderna är nivån på grundpensionen också jämförelsevis hög. I Danmark motsvarade folkpensionen och pensionstillägget som de flesta pensionärer också får 37 procent av den genomsnittliga bruttolönen 2020, och i Island motsvarade grundpensionen tillsammans med tilläggs pensionen 50 procent av den genomsnittliga bruttolönen samma år.

Sverige, Norge och Finland har alla någon form av garantipension som riktar sig till pensionärer med inga eller låga inkomster. Det är många, cirka 40 procent av alla kvinnor som är pensionärer i Sverige och Finland som är beroende av denna grundläggande skyddsnivå. En full garantipension i Sverige och Finland motsvarar cirka en femtedel av den genomsnittliga bruttolönen och är därmed betydligt lägre än den danska och isländska grundpensionen.

Beslut om den önskade nivån på icke inkomstfinansierade förmåner innebär att balansera incitament till arbete och det önskade sambandet mellan inkomster och framtida pensioner å ena sidan, och värden som jämlikhet och att skydda alla pensionärer från fattigdom å andra sidan. Den nordiska rapport som jämför pensionssystem (Andersson et al., 2023) visar dock inte på något mönster av lägre sysselsättningsgrad eller mer deltidsarbete bland kvinnor i Danmark och Island jämfört med de övriga länderna.

Foto: Ricky John Molloy/norden.org

Ekonomiskt våld – ett allvarligt problem i alla åldrar

Ekonomiskt våld är ett vanligt, men inte lika välkänt problem som många andra former av våld. Det medför även att det till stor del saknas forskning om detta i en nordisk kontext. För att ändå synliggöra detta tema hänvisas i detta avsnitt även till internationella källor. Ekonomiskt våld kan definieras som "beteenden som styr en persons förmåga att förvärva, använda eller upprätthålla ekonomiskt resurser och därmed hota deras ekonomiska säkerhet och potential för självförsörjning" (Adams et al., 2008). Ekonomiskt våld innebär situationer där våldsutövaren kontrollerar, berövar eller förstör den utsattas ekonomiska resurser i syfte att försämra den utsattas ekonomiska självständighet eller för att själv gynnas ekonomiskt.

Olika former av ekonomiskt våld

En finsk studie lyfter att ekonomiskt våld förekommer i parförhållanden men också kan förekomma gentemot barn, föräldrar och mor- och farföräldrar eller andra närstående (Kaittila 2017). Det kan innebära att våldsutövaren kontrollerar den andras pengar, inte låter den delta i ekonomiska beslut, begränsar den andras arbetsmöjligheter, ekonomisk exploatering och ekonomiskt våld i samband med en separation. Eftersom ekonomiskt våld är mindre välkänt är andra våldsformer så kan det vara så att utsatta inte identifierar sin situation som våld. Det finns ofta mycket skam förknippat med fenomenet, vilket höjer tröskeln för att dela sina erfarenheter (Kaittila 2017). Kunskapen om ekonomiskt våld behöver höjas i samhället generellt. Det gäller också särskilt bland professionella som möter utsatta i vardagen, för att kunna bemöta och ge adekvat stöd till de som utsätts.

Den som utövar ekonomiskt våld kan till exempel utsätta offret för:

Ekonomisk kontroll

- Kontrollerar och övervakar den utsattas ekonomi
- Spårar eller förhindrar den utsattas tillgång till resurser och förmåga att använda dem
- Våldsutövaren tar själv alla beslut som rör den gemensamma ekonomin
- Våldsutövaren hemlighåller information om den andras, sin egen eller den gemensamma ekonomin

Sabotage av arbete eller studier

- Våldsutövaren begränsar den utsattas arbets- eller studiemöjligheter, till exempel genom att stoppa den från att söka eller ta jobb, förhindrar möjligheter till karriärutveckling, eller trakasserar någon på jobbet

Ekonomisk exploatering

- Spenderar alla medel för egna ändamål
- Skaffar sig åtkomst till den utsattas bank-id och mobiltelefon eller tar dennes bankkort, ibland genom hot och våld
- Tar ut lån i den utsattas namn utan dennes vetskap eller genom tvång och förstör den utsattas kreditpoäng
- Skriver över tillgångar, som bilar och hus, på den andra personen
- Romantik- och kärleksbedrägerier

Ekonomiskt våld efter separation

- Hot i samband med uppdelning av egendom
- Avsiktligt förlänga rättsprocessen i samband med vårdnadstvister

- Förstörelse av den andras eller gemensam egendom
- Vägran att betala underhållsbidrag
- Ekonomisk förföljelse

Konsekvenserna av ekonomiskt våld är långtgående

Att beröva någon ekonomisk egenmakt är ett starkt sätt att kontrollera en människa på. Det får också mycket negativa konsekvenser för den utsatta och eventuella barn. Förutom att det försämrar den ekonomiska situationen har det också en stark negativ inverkan på hälsa och framtidsutsikter. Ekonomiskt våld är en av de mest vanligt förekommande orsakerna till att den våldsutsatta stannar i ett våldsamt förhållande. Utan en stabil ekonomi är det ofta särskilt svårt att lämna en våldsam relation. Ekonomiskt våld är heller inte beroende av fysisk kontakt och kan därför fortsätta långt efter att ett förhållande upphör.

Flera internationella studier visar att i nära relationer där det förekommer psykiskt och/eller fysiskt våld så förekommer det nästan alltid också ekonomiskt våld i någon form (se till exempel Kaittila 2017; Sharp-Jeffs, 2020; KPMG Australia 2021).

Således är ekonomiskt våld tydligt kopplat till andra former av våld i hemmet, men det kan också förekomma utan andra former av våld. Våldet tenderar också att förvärras med tiden, precis som andra former av våld i nära relationer. Ekonomiskt våld slutar inte nödvändigtvis efter en separation. Ex-partnern kan ha möjligheter att kontrollera och begå ekonomiskt våld även efter separationen, till exempel genom att utnyttja gemensam, ouppdelad egendom eller vårdnad om barnet. Efter en separation kan ibland situationen eskalera till ekonomisk förföljelse, där ex-partnern systematiskt försöker skada den andra ekonomiskt på olika sätt.

Konsekvenserna av ekonomiskt våld är ofta allvarliga. Utöver svåra ekonomiska konsekvenser får ekonomiskt våld ofta även fysiska och emotionella konsekvenser för den utsatta. Fysiska konsekvenser kan visa sig som stress, undernäring och försämrad allmän hälsa. Emotionella konsekvenser kan visa sig som ångest, rädsla, skuld känslor och känslor av maktlöshet och värdelöshet. De ekonomiska konsekvenserna för den utsatta kan bli fattigdom, hemlöshet, skulder, betalningsanmärkningar och personlig konkurs. Konsekvenserna av ekonomiskt våld är ofta långdragna och påverkar den utsatta över lång tid (Sharp-Jeffs, 2020).

Om den ena partnern är ekonomiskt beroende av den andra är det svårare för denne att lämna relationen, och våldsutövaren använder sig av det som en strategi för att utöva makt. Det ekonomiska våldet i sig kan också skapa isolering och ytterligare kontroll. Socialt får det ekonomiska våldet stora konsekvenser. Den som inte har pengar att röra sig med har svårt att upprätthålla ett socialt liv (Kaittila 2017).

Stödstrukturer kan upprätta ekonomisk egenmakt för utsatta

Ekonomiskt våld är en orsak till ekonomisk utsatthet, samtidigt som ekonomisk utsatthet också är en riskfaktor för ekonomiskt våld. Ekonomisk egenmakt är istället en skyddande faktor mot ekonomiskt våld. Båda dessa perspektiv behöver tas i beaktning för att utveckla stödstrukturer till utsatta. Jämställdhetspolitiska insatser som rör ekonomisk jämställdhet respektive mäns våld mot kvinnor behöver tydligare kopplas samman för att motverka ekonomiskt våld och konsekvenserna av det.

Det kan exempelvis ske genom att hämta inspiration från Storbritannien och Australien där socialtjänst och andra involverade myndigheter får resurser för att skapa och utveckla stödsystem för kvinnor och minoritetsgrupper som utsätts (Surviving Economic Abuse, 2022; KPMG Australia, 2021). Även arbetsrättslagstiftningen kan ta ekonomiskt våld i beaktning. Idag är kopplingen mellan Istanbulkonventionen, som är ett europeiskt avtal för att motverka våld mot kvinnor, och arbetsrättslagstiftning svag. Samtidigt visar ILO-konventionen 190 på behovet av att inkludera frågor om våld i utformning av arbetsrättsliga principer. Principer som rör diskriminering och trakasserier i arbetsrätten inkluderar idag inte ekonomiskt våld – eller andra former av våld. För att bättre möta våldsutsattas verklighet skulle ekonomiskt våld kunna föras in som en parameter i kollektivavtal på den nordiska arbetsmarknaden.

EXEMPEL FRÅN REGIONEN

Det finska projektet Taloudellinen väkivalta/Känn det ekonomiska våldet (2021–2024) utvecklar nya, mångprofessionella hjälpmodeller för de som upplever ekonomiskt våld. De erbjuder också stöd och utbildning för professionella i att identifiera och hantera fenomenet ekonomiskt våld. Projektet syftar också till att öka medvetenheten kring fenomenet och lyfter fram behovet av förändringar i hjälpstrukturer och -metoder.

Summering och nyckelbudskap om ekonomisk utsatthet i Norden

De nordiska länderna har samarbetat i över 40 år för att främja jämställdhet i alla delar av samhället och har viktig kunskap att bidra med, kopplat till ekonomisk utsatthet. Detta kunskapsunderlag belyser ett urval av relevanta områden: Det beskriver ekonomisk utsatthet genom livets alla faser och visar på olika gruppers villkor genom intersektionella perspektiv. Det tar också upp ekonomiskt våld i olika former, konsekvenser för de utsatta och behov av stödstrukturer.

Trots väl utbyggda välfärdssystem i Norden så är fattigdom ett växande problem. Fler nordbor lever idag i ekonomisk utsatthet, jämfört med tio år sedan, och i flera av de nordiska länderna har klyftorna mellan fattiga och rika ökat. Att ett växande antal barn lever i fattigdom är särskilt allvarligt, liksom att många pensionärer, särskilt kvinnor, lever i ekonomisk utsatthet. Det krävs därför att människors hela livslopp beaktas, från barndom, genom livet som ungdom och vuxen till ålderdomens pension, för att fattigdom kraftfullt ska kunna bekämpas.

Det finns också behov av att se till fler perspektiv än ålder: Att använda intersektionella analyser för att förstå hur ekonomisk utsatthet påverkar livet för olika grupper. Intersektionella perspektiv innebär att analysera hur olika former av identiteter och förtryck samspekar och påverkar varandra.

Kvinnor är överrepresenterade inom den grupp som lever i relativ fattigdom och löper generellt en högre risk att hamna i fattigdom än vad män gör. Det finns flera strukturella förklaringar till att mäns ekonomi gynnas och kvinnors ekonomi missgynnas.

Det är även angeläget att lyfta våld i relation till ekonomisk utsatthet. Även om långt ifrån alla som lever i ekonomisk utsatthet utsätts för våld, så är våld närvarande och har lett till fattigdom för många av de mest ekonomiskt utsatta grupperna.

Nyckelbudskap

Kunskapsunderlaget kan sammanfattas i ett antal nyckelbudskap:

Barnfattigdom

- Säkerställ att barnfamiljer har trygga boendeförhållanden. Det kan till exempel ske genom satsningar på fler billiga bostäder. Osäkra boendesituationer är i allt större utsträckning både en konsekvens av ekonomisk utsatthet och en orsak till att barn växer upp i fattigdom. En rapport visar att bland familjerna med en ensamstående mamma var den vanligaste orsaken till bostadslöshet utsatthet för våld i nära relation. Bostadslösheten ökar även bland nyanlända barnfamiljer där föräldrarna fortfarande är i etableringsprocessen eller har osäkra anställningar.
- Gör tydliga satsningar på barn och ungas tillgång till fritidsaktiviteter. Barn och unga med dålig ekonomi deltar mer sällan i fritidsaktiviteter än andra och går därmed miste om en viktig, hälsofrämjande arena. Fritidsaktiviteter är också viktiga för att utveckla en stabil anknytning till arbetsmarknaden i vuxenlivet. Bland unga i socioekonomiskt utsatta områden, utrikes födda unga och unga med funktionsnedsättningar är andelen som inte deltar i fritidsaktiviteter högre. För unga med funktionsnedsättningar kan möjligheterna till en meningsfull fritid vara beroende av möjligheter att bekosta hjälpmedel. I Norden finns det konkreta exempel på arbete med att utjämna ojämlik tillgång till fritidsaktiviteter.

Unga: Likheter och skillnader i levnadsvillkor

- Säkra trygga tillsvidareanställningar för unga. Många unga har tidsbegränsade anställningar. Andelen är högre bland tjejer jämfört med killar. Det innebär ofta en otrygg ekonomisk situation. Nästan alla unga tycker att det är viktigt att ett arbete har bra arbetsmiljö och arbetsvillkor. Nordisk forskning visar också att osäkra anställningar påverkar ungas psykiska hälsa negativt. Aktiva arbetsmarknads- och utbildningsprogram, inkluderande socialförsäkringsåtgärder, förbättrade arbetsvillkor och riktade hälsoprogram är viktiga för att åtgärda denna sårbarhet.
- Skapa långsiktiga satsningar på sommarjobb, särskilt riktade till unga som

varken arbetar eller studerar samt unga i områden med socioekonomiska utmaningar. Sommarjobb är många första steg på arbetsmarknaden, men tillgången till dem är ojämn. Det är en betydligt högre andel utrikes födda unga som svarar att de sökt sommarjobb, men aldrig fått något. Det är även en lägre andel unga med funktionsnedsättning som haft sommarjobb, och fler i denna grupp som aldrig sökt sommarjobb. För att utjämna sådan ojämlikhet kan vissa grupper unga behöva stöd för att få möjlighet till arbete, och till de viktiga erfarenheter och kontakter som exempelvis sommarjobb ger.

- När utbildning alltmer fokuserar på individens lärande för den egna anställningsbarheten finns risker att strukturella skillnader mellan exempelvis män och kvinnor, utifrån social bakgrund och migrantbakgrund döljs, och samtidigt genererar större negativa konsekvenser för olika grupper i samhället. Strukturella hinder för kvinnors och mäns deltagande i arbetslivet och samhället riskerar att komma i skymundan och därmed inte åtgärdas, utan istället ses enbart som hinder för enskilda individer.

Vuxnas utsatthet i arbetslivet

- Den nordiska arbetsmarknaden är tydligt könssegregerad. Kvinnor och män arbetar i hög utsträckning i olika sektorer och yrken, och det finns tydliga skillnader i anställningsvillkor och inkomster. Kvinnor har lägre lön, arbetar oftare deltid och har oftare tillfälliga anställningar. De är också mer beroende av sin lön, eftersom de har mindre kapital.
- I Norden kvarstår osakliga löneskillnader utifrån kön, men också utifrån etnicitet och hudfärg. Strukturell sexism och rasism behöver motverkas kraftigt för att komma till rätta med den ekonomiska ojämlikhet de osakliga löneskillnaderna bidrar till.
- Bland gruppen utrikes födda kvinnor finns det en relativt hög andel som står långt från arbetsmarknaden. Några generella förklaringar som kan identifieras är diskriminering på grund av kön och etnicitet, svårigheter att uppfylla krav på kunskaper i det nordiska språket, att utrikes födda kvinnor får mindre stöd än utrikes födda män av ansvariga myndigheter och att omsorgsansvaret för familj vilar tungt på kvinnorna. De etniska klyftorna finns inte bara på arbetsmarknadsnivå och vid inträdet i arbetslivet, utan även gällande arbetsvillkor och löner. Utrikes födda är överrepresenterade i arbeten med osäkra anställningsvillkor och oreglerade arbetsförhållanden.

- Den utbredda arbetslivskriminaliteten i Norden påverkar arbetstagare, företag och i förlängningen hela samhället. Den innebär att många migrerande arbetare som bor och arbetar i Norden lever i allvarlig ekonomisk utsatthet och ofta står helt utanför välfärds- och andra trygghetssystem. Samtidigt visar forskning att det i Norden har förekommit mycket få fällande domar för människohandel för tvångsarbete och andra former av arbetskraftsexploatering. Snäva föreställningar om det "ideala offret" kan osynliggöra det bredare socioekonomiska sammanhang som migrantarbetare befinner sig i.

Äldre vuxna och pensionsklyftan

- Hur pensionssystemen utformas spelar roll för graden av ekonomisk utsatthet bland äldre. Pensionsklyftan mellan könen är betydligt lägre i Danmark och Island än i de övriga nordiska länderna. Gemensamt för de två länderna är att de har grundpensioner som betalas ut till alla pensionärer. Icke inkomstfinansierade förmåner minskar pensionsgapet mellan könen i alla de nordiska länderna. Det finns det ett samband mellan storleken på den icke inkomstfinansierade förmånen och antalet kvinnor över 65 år som riskerar fattigdom.
- Det finns även stora skillnader i pension mellan de som har invandrat till Norden och de som är födda i Norden. Förutom att utrikes födda ofta har färre år på sig att tjäna in pension och har lägre inkomster än inrikes födda, så betalas de högsta icke inkomstfinansierade förmånerna också bara ut till personer som har bott många år i landet, vilket resulterar i lägre förmånsnivåer för den som invandrat till Norden i vuxen ålder.

Ekonomiskt våld

- Ekonomiskt våld är en orsak till ekonomisk utsatthet, samtidigt som ekonomisk utsatthet också är en riskfaktor för ekonomiskt våld. Ekonomisk egenmakt är istället en skyddande faktor mot ekonomiskt våld. Båda dessa perspektiv behöver tas i beaktning för att utveckla stödstrukturer till utsatta. Jämställdhetspolitiska insatser som rör ekonomisk jämställdhet respektive mäns våld mot kvinnor behöver tydligare kopplas samman för att motverka ekonomiskt våld och konsekvenserna av det.
- Välfärdssystem, myndigheter och arbetsgivare måste gemensamt ta ett ansvar för att minska konsekvenserna av ekonomiskt våld. Samhällets institutioner behöver gemensamt svara upp för att upprätta/upprätthålla möjlighet till ekonomisk egenmakt även när ekonomiskt våld sker.

Internationellt, till exempel i Storbritannien, finns exempel på hur detta kan göras, där socialtjänst och andra involverade myndigheter får resurser för att skapa och utveckla stödsystem för att stötta kvinnor och minoritetsgrupper som utsätts.

- Arbetsrättslagstiftning bör ta ekonomiskt våld i beaktning. Idag är kopplingen mellan Istanbulkonventionen, som är ett europeiskt avtal för att motverka våld mot kvinnor, och arbetsrättslagstiftning svag. Samtidigt visar ILO-konventionen 190 på behovet av att inkludera frågor om våld i utformning av arbetsrättsliga principer. Principer som rör diskriminering och trakasserier i arbetsrätten inkluderar idag inte ekonomiskt våld – eller andra former av våld. Det finns behov av att reformera arbetsrättslig lagstiftning i Norden för att bättre möta våldsutsattas verklighet. Ekonomiskt våld kan föras in som en parameter i kollektivavtal på den nordiska arbetsmarknaden.

Referenser

Adams, A.E. et al. (2008). Development of the Scale of Economic Abuse. *Violence against women*, 14(5), pp. 563–588.

Albæk, K, Casier, F, Larsen M. (2019) *Er kvindefag stadig lavtlønnsfag? En analyse af sammenhængen mellem løn og andelen af kvinder i forskellige arbejdsfunktioner*, VIVE

Andersson, J. (2023). *Gender-equal pensions in the Nordics: What can the Nordic countries learn from each other in order to close the gender pension gap?* Copenhagen, Denmark: Nordic Council of Ministers.

Arnesen D., Skevik Grødem A., Ervik, R., Eimhjellen, I. (2021). *Delrapport: Følge forskning og evaluering av forsøk med fritidskortordninger Erfaringer fra forsøkskommunenes innføring av Fritidskortet. Rapport 2021:2*. Institutt for Samfunnsforskning.

Buudir (2023a). *Kjønnslikestilling*.

https://www2.buudir.no/Statistikk_og_analyse/kjonnslikestilling/ [hämtad: 11 oktober 2023]

Buudir (2023b) Deltakelse i arbeidslivet blant samer, nasjonale minoriteter og personer med innvandrerbakgrunn. <https://www.buudir.no/statistikk-og-analyse/etnisitet-religion/deltakelse-arbeidsliv#section-105> [hämtad: 11 oktober 2023]

Crenshaw, K. (1989) 'Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics [1989]', *Feminist Legal Theory*, pp. 57–80. doi:10.4324/9780429500480-5.

De los Reyes, P. (2008). *Etnisk diskriminering i arbetslivet – kunskapsläge och kunskapsbehov*. Landsorganisationen i Sverige.

Doellgast VL, Lillie N, Pulignano (2018) *Reconstructing Solidarity: Labour Unions, Precarious Work, and the Politics of Institutional Change in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Egholt Søgaard, J. et al. (2018) *Increasing income inequality in the Nordics: Nordic economic policy review 2018*. Copenhagen, Denmark: Nordic Council of Ministers. <http://dx.doi.org/10.6027/TN2018-519>

Forte (2018) *Ungdomars och unga vuxnas levnadsvillkor i Sverige. En kunskapsöversikt med fokus på ojämlikhet*. Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd

- Grunfelder, J. et al. (2020) *State of the Nordic Region 2020*. Copenhagen, Denmark: Nordic Council of Ministers.
- Gustafsson B., Jakobsen V., Mac Innes, H., Pedersen, P.J., & Österberg, T. (2022) Older immigrants – new poverty risk in Scandinavian welfare states?, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48:19, 4648-4669, DOI: 10.1080/1369183X.2021.2011176
- Hyggen, C., Brattbakk, I. & Borgeraas. (2018). *Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier. En kunnskapsoppsummering*. (NOVA Rapport 11/18). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Jansson, U., & Sand, J. (2021). *Genusperspektiv på framtidens högteknologiska arbetsliv: En nordisk forskningsöversikt om utbildningsval inom STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) (2021:518; TemaNord)*. Nordiska ministerrådet.
- Just-Noerregaard V, Andersen JH, Nohr EA, Vestergaard JM, Winding TN (2021) How does engagement in society in adolescence affect educational attainment and employment in early adulthood: A prospective cohort study. *PLoS ONE* 16(4): e0249312. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249312>
- Jämställdhetsmyndigheten (2023). *Delmål 2: Ekonomisk jämställdhet*. <https://jamstalldhetsmyndigheten.se/jamstalldhet-i-sverige/delmal-2-ekonomisk-jamstalldhet/> [hämtad: 11 oktober 2023]
- Jämställdhetsmyndigheten. (2022). *Stärkta möjligheter genom samverkan - insatser för att underlätta utrikes födda kvinnors inträde på arbetsmarknaden (2022:13)*. Jämställdhetsmyndigheten.
- Kaaitila, A. (2017). *Rahakonfliktit ja taloudellinen väkivalta parisuhteissa*. University of Turku.
- Kaaitila, A., Hakovirta, M. and Kainulainen, H. (2022) "Types of Economic Abuse in Postseparation Lives of Women Experiencing IPV: A Qualitative Study from Finland," *Violence against women*.
- Katz, K., Österberg, T. (2013) *Unga invandrare – utbildning, löner och utbildningsavkastning*. Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering
- KPMG Australia. (2021). *Preventing the financial abuse of women: Literature and desktop review*. KPMG Australia.
- Mellén, J. (2021). *Stability and Change: Exploring policy formations, options and choice in Swedish upper secondary education* [Doktorsavhandling, Göteborgs universitet].

- MUCF (2019) *Unga med attityd. Arbete och arbetsmarknad. Attityd och värderingstudien 2019*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- MUCF (2020) *Ungas rätt till en meningsfull fritid – tillgång, trygghet och hinder. Ung idag rapport 2020*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Måwe, I. (2019) *Likalön i Norden*. NIKK – Nordisk information för kunskap om kön.
- Ollus N., Jokinen A. (2013) 'We've got people lined up behind the door: Placing the trafficking and exploitation of migrant workers in context in restaurant and cleaning sectors in Finland. In: Ollus N, Jokinen A, Joutsen M (eds) *Exploitation of Migrant Workers in Finland, Sweden, Estonia and Lithuania: Uncovering the Links between Recruitment, Irregular Employment Practices and Labour Trafficking*. HEUNI Reports 75. Helsinki: HEUNI, pp. 31–170.
- Randell, E. (2023). *Unga mäns psykiska hälsa i Norden. En forskningsöversikt om psykisk hälsa i relation till utbildning, arbetsliv och pandemi*. NIKK - Nordisk information för kunskap om kön.
- Reykjavik (2023). *The Recreation Card*. <https://reykjavik.is/en/recreation-card> [hämtad 20231012]
- Salonen, T., Samzelius, T., Soares Lindberg, M. (2021). *Barnfattigdom i Sverige: Årsrapport 2021*. Save the Children International.
- SCB. (2023). *Sverige har lägre materiell och social fattigdom än de flesta andra länder i Europa* <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/levnadsforhallanden/levnadsforhallanden/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-ulf-silc/pong/statistiknyhet/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-ulfsilc-2019/> [hämtad 20231006]
- Schoultz, I., Spanger, M., Jokinen, A., Økland Jahnsen, S., Muhire, H., & Pekkarinen, A.-G. (2023). Constructions of migrant victims of labor exploitation in Nordic court cases. *International Review of Victimology*, 0(0).
- Sharp-Jeffs, N. (2022) *Understanding and responding to economic abuse*. Bingley, UK: Emerald Publishing.
- Sigurjónsdóttir, H.R., Wøien, M., and Meckl, M. (red). (2018). *Enhanced Labour Market Opportunities for Immigrant Women – Case studies from Akureyri, Luleå and Rovaniemi*. Nordregio Report.
- Simonsson, A. (2022). *Yrkesutbildning i Norden: Kunskap och insatser för att motverka könsuppdelning (2022:503; TemaNord)*. Nordiska ministerrådet.
- Surviving Economic Abuse, SEA (2022). *A survivor-led approach to influencing policy on economic abuse. Final evaluation of the Women First policy support*

grant funded by Smallwood Trust – May 2022. Surviving Economic Abuse, SEA.

THL. *Invandring och kulturell mångfald, arbetsliv.*

<https://thl.fi/sv/web/invandring-och-kulturell-mangfald/integration-och-delaktighet/arbetsliv>. [hämtad: 20231011]

Thornström, E., Helsing, E. (2022). *Ung idag 2022: Ungas försörjning och ekonomiska levnadsvillkor*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF).

UNICEF (2016). *Fairness for Children: A league table of inequality in child wellbeing in rich countries, Innocenti Report Card 13*. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti.

Vancea, M., & Utzet, M. (2017). How unemployment and precarious employment affect the health of young people: A scoping study on social determinants. *Scandinavian journal of public health*, 45(1), 73-84.

Walker, J., Martin, M., Seery, E., Abdo, N., Kamande A., Lawson, M. (2022). *The commitment to reducing inequality index*. Oxfam and DFI Research Report.

Wolgast, S., Molina I., Gardell M. (2021). *Antisvart rasism och diskriminering på arbetsmarknaden*. Rapport 2021:11. Länsstyrelsen i Stockholm.

Young Håkansson, S., Sand, J., Jansson, U., & Simonsson, A. (2022). *Framtidens hållbara arbetsliv i Norden: Genusperspektiv på möjligheter och utmaningar*. NIKK – Nordisk information för kunskap om kön.

Om den här publikationen

Ekonomisk utsatthet i alla åldrar – Ett nordiskt kunskapsunderlag med nyckelbudskap och fokus på jämställdhet

Susanna Young Håkansson, Nordisk information för kunskap om kön, NIKK

Nord 2024:005

ISBN 978-92-893-7795-9 PDF

ISBN 978-92-893-7796-6 ONLINE

<http://dx.doi.org/10.6027/nord2024-005>

© Nordiska ministerrådet 2024

Denna publikation finansierades av Nordiska ministerrådet. Innehållet speglar emellertid inte nödvändigtvis Nordiska ministerrådets åsikter, åsikter, attityder eller rekommendationer.

Omslagsbild: Unsplash.com Övriga fotos: Personerna på bilderna i publikationen har ingen direkt koppling till textens innehåll

Layout: Louise Jeppesen

Publicerad: 5 mars 2024

Det nordiska samarbetet

Det nordiska samarbetet är ett av världens mest omfattande regionala samarbeten. Det omfattar Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige samt Färöarna, Grönland och Åland.

Det nordiska samarbetet är politiskt, ekonomiskt och kulturellt förankrat och en viktig del av europeiskt och internationellt samarbete. Den nordiska gemenskapen arbetar för ett starkt Norden i ett starkt Europa.

Det nordiska samarbetet vill stärka nordiska och regionala intressen och värderingar i en global omvärld. Gemensamma värderingar länderna emellan bidrar till att stärka Nordens ställning som en av världens mest innovativa och konkurrenskraftiga regioner.

Nordiska ministerrådet

Nordens Hus

Ved Stranden 18

DK-1061 Köpenhamn

www.norden.org

Läs flera nordiska publikationer: www.norden.org/sv/publikationer